

STRESINIŲ ŠEIMOS GYVENIMO ĮVYKIŲ SĄSAJOS SU MOKYMOŠI NEGALIŲ TURINČIŲ VAIKŲ PSICHOLOGINIŲ PAŽEIDŽIAMUMU

Dr. Rasa Barkauskienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Psichologijos katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 274 06 09
Elektroninis paštas rasabark@takas.lt

Pateikta 2005 m. kovo 22 d.

Parengta spausdinti 2005 m. kovo 30 d.

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjama stresinių šeimos gyvenimo įvykių ir vaikų psichologinio pažeidžiamumo sąveikos problema. Tyrimo tikslas – nustatyti stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąsajas su mokymosi negalių turinčių vaikų elgesio bei emociniais sunkumais, lyginant juos su vidutiniškai besimokančių bendraamžių grupe. Gauti rezultatai atskleidė, kad tiriamųjų grupės nesiskyrė patirtų stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičiumi bei dažniu. Mokymosi negalių turinčių vaikų, kaip ir vidutiniškai besimokančių jų bendraamžių, psichosocialiniai sunkumai reikšmingai susiję su stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičiumi. Lyties skirtumų analizė parodė, kad mokymosi negalių turintys berniukai labiau nei mergaitės yra pažeidžiami stresinių įvykių šeimos aplinkoje. Mokymosi negalių turinčių vaikų grupės psichosocialiniai sunkumai labiausiai susiję su jų išsiskyrimu su motina/tėvu.

Pagrindinės sąvokos: stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai, mokymosi negalės, elgesio ir emocinės problemos.

Įžanga

Vienas šiuolaikinės visuomenės bruožų – besikeičianti šeima. Lietuvoje, kaip visame pasaulyje, daugėja besiskiriančių ir nepilnų šeimų, kartotinių santuokų, nemažai šeimų patiria nuolatinius ekonominius nepriteklus, įvairių stresų. Anot G. Craigo, žinomo raidos psichologijos teoretiko, „pokyčiai šeimoje tampa dėsningesniu reiškiniu nei stabilumas joje“ (2003, p. 513). Chaosas aplinkoje – streso, turinčio įtakos vaiko psichosocialinei raidai, šaltinis besivystančiam vaikui (Bronfenbrenner ir Evans, 2000). Manoma, kad ekonominis nestabilumas, nedarbas, blogos šeimos gyvenimo sąlygos ar kiti nepalankumai šeimoje gali sukelti jai pakankamai streso ir trukdyti tėvams būti jautriems vaiko poreikiams (Bronfenbrenner ir Evans, 2000; Rubin ir Mills, 1991), o tai atsiliepia vaiko psichologinei savijautai ir prisitaikymui. Dauguma psichologinių studijų skelbia išvadas apie stresinių šeimos gyvenimo įvykių ir vaikų psichosocialinių sunkumų ryšį: vaikai, patiriantys stresinių gyvenimo įvykių, pasižymi didesne elgesio bei emocinių sunkumų rizika (Abidin ir kt., 1992; Boer ir kt., 2002). Nustatytos vaiko psichosocialinių sunkumų sąsajos ir su atskirais šeimos gyvenimo įvykiais – tėvų ar globėjų psichopatologija, tėvų skyrybomis, šeimos narių ar artimų giminaičių mirtimi (cit. pagal Jackson ir kt., 2003), su jų konsteliacija (Harland ir kt., 2002).

Stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąryšis su vaikų psichologiniu pažeidžiamumu daugiausia tyrinėtas bendroje populiacijoje (Harland ir kt., 2002), taip pat analizuoti atskiri gyvenimo įvykiai, pavyzdžiui, tėvų skyrybas patyrusių vaikų psichologiniai ypatumai (Dovydaitienė, 2003). Kita vertus, kai kurios vaikų, turinčių specifinių raidos sutrikimų vaikystėje, grupės taip pat laikomos turinčiomis didelę psichologinio pažeidžiamumo riziką. Turintys mokymosi negalių vaikai, palyginti su bendraamžiais, pasižymi didesniais įvairaus pobūdžio psichologinio prisitaikymo sunkumais: tai patvirtina empirinių tyrimų, atliktų Lietuvoje (Barkauskienė, 2004) bei kitose šalyse (Greenham, 1999; Martinez ir Semrud-Clikeman, 2004; McConaughy ir kt., 1994; Morrison ir Cosden, 1997), duomenys.

Nors mokymosi negalių turintys vaikai dėl nesėkmių moksle išgyvena nuolatinį stresą, empiriniai tyrimai tik iš dalies patvirtina prielaidas apie mokymosi negalių kaip rizikos veiksnį, susijusį su šių vaikų psichologiniu prisitaikymu (Gellert ir Elbro, 1999). Dauguma autorių linkę manyti, kad mokymosi negalios sąryšis su elgesio ir emociniais sunkumais gali būti geriau paaiškintas kitais kartu su ja veikiančiais vaiko vidiniais ir aplinkos veiksniais (Greenham, 1999; Morrison ir Cosden, 1997, Rourke ir Furerst, 1995). Daroma prielaida, kad stresai vaiko aplinkoje, sąveikaudami su nuolatinėmis nesėkmėmis moksle, daro įtaką mokymosi negalių turinčių vaikų psichosocialiniam funkcionavimui ir didina jų pažeidžiamumą. Empiriniai tyrimai, kuriais siekta atskleisti bendro šeimos funkcionavimo ryšį su elgesio emociniais sunkumais, leidžia manyti, kad kai kurios mokymosi negalių turinčių vaikų elgesio ir socialinės problemos bent jau iš dalies gali būti susijusios su psichologiniais sunkumais bei ekonominiais nepalankumais šeimos aplinkoje (Emerson, 2003; Toro ir kt., 1990). Kitos psichologinės studijos šio ryšio nepatvirtina: disfunkcinė šeima (Michaels ir Lewandowski, 1990), stresas šeimoje ir bendras jos funkcionavimas (Dyson, 1996) nebuvo reikšmingai susiję su elgesio emociniais sunkumais mokymosi negalių turintiems vaikams. Taigi nėra aišku, ar bendras šeimos funkcionavimas, kurio dalis yra stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai, gali paaiškinti mokymosi negalių turinčių vaikų elgesio bei emocinius sunkumus. Tyrimai, atlikti bendroje populiacijoje, atskleidžia, kad stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičius, jų specifiškumas, vaiko lytis susiję su specifinėmis vaiko elgesio bei emocinėmis problemomis (Boer ir kt., 2002; Sandler ir kt., 1992; Waaktar ir kt., 2004), tačiau nėra aišku, ar šių tyrimų duomenis galima pritaikyti mokymosi negalių turinčių vaikų populiacijai.

Straipsnyje siekiama paanalizuoti stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąsajas su mokymosi negalių turinčių vaikų elgesio bei emociniais sunkumais, lyginant juos su vidutiniškai besimokančių bendramamžių grupe. Daroma prielaida, kad stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai leidžia numatyti mokymosi negalių turinčių vaikų psichosocialinius sunkumus. Mokymosi negalių turinčių ir vidutiniškai besimokančių vaikų grupių palyginimas psichosocialinio funkcionavimo bei jo sąveikos su šeimos veiksniais aspektu galėtų atskleisti ne tik šių grupių panašumus ir skirtumus, bet ir leistų suprasti vaiko pažeidžiamumą, priklausantį nuo aplinkos veiksnių. Straipsnyje taip pat nagrinėjama, ar mokymosi negalių turinčių vaikų elgesio bei emocinių sunkumų sąveika su šeimos veiksniais gali būti nulemta ir vaiko lyties, todėl berniukų ir mergaičių pogrupių palyginimas psichosocialinio funkcionavimo sąveikos su šeimos veiksniais aspektu pateiktų teorinių pastabų apie lyties vaidmenį šioje sąveikoje, leistų atsakyti į klausimą, ar populiacijoje pasireiškiančios tendencijos išlieka tos pačios, ar pasireiškia skirtingai mokymosi negalių turinčių vaikų populiacijoje. Be to, vaikų, turinčių mokymosi negalių, ir vidutiniškai besimokančių vaikų palyginimas duotų įžvalgų apie šeimai ir vaikams teikiamos psichologinės bei socialinės pagalbos kryptingumą, leistų kryptingiau planuoti socialines paslaugas bei numatyti psichologinio pobūdžio intervencijas.

Tyrimo metodika

Tiriamieji

Tyrimo dalyvavo 204 šeimos, suskirstytos į dvi grupes: *eksperimentinę*, kurią sudarė 102 mokymosi negalių turinčių vaikų šeimos, ir *kontrolinę*, kurioje buvo taip pat 102 vidutiniškai besimokančių vaikų šeimos. Visi tiriamieji mokėsi Vilniaus bendrojo lavinimo lietuvių kalba dėstomų mokyklų pradinėse (2–4) klasėse, jų amžius – 8–11 metų. Tiriamųjų imties charakteristika pateikiama 1 lentelėje.

Mokymosi negalių turinčiais vaikais (MN, n=102) buvo laikomi vaikai, kuriems Vilniaus psichologinės pedagoginės tarnybos arba mokyklų specialiojo ugdymo komisijų tarpdisciplininė specialistų komanda, sudaryta iš psichologo, specialiojo pedagogo, logopedo ir gydytojo (vaikų neurologo arba vaikų psichiatro), nustatė mokymosi negalias ir atmetė kitas mokymosi sunkumų priežastis ir raidos sutrikimus. Vadinasi, šie vaikai neturi kitų raidos sutrikimų: elgesio, emocijų ar savireguliacijos (hiperaktyvumo).

Kontrolinės – vidutiniškai besimokančiųjų – grupės (NMN, n=102) vaikai tyrimui buvo atrinkti atsitiktine tvarka tose pačiose klasėse, kuriose mokėsi mokymosi negalių turintys vaikai. Vidutiniškai besimokančiais laikyti vaikai, kurių mokymosi rezultatai iš lietuvių kalbos ir matematikos vertinami 6–8 balais. Klasės mokytojai buvo prašomi nurodyti tokius vaikus, o tyrimo dalyvavę vaikai atsitiktinai atrinkti iš mokytojų pateikto vidutiniškai besimokančių vaikų sąrašo.

1 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas grupėse pagal amžių, lytį, tėvų išsilavinimą, šeimos statusą

	Mokymosi negalių turintys vaikai (n=102)	Vidutiniškai besimokantys vaikai (n=102)
Amžiaus vidurkis	9,3	9,3
Berniukai	68 (66,7%)	68 (66,7%)
Mergaitės	34 (33,3%)	34 (33,3%)
Motinos išsilavinimas:		
• pagrindinis	3 (2,9%)	1 (1,0%)
• vidurinis	12 (11,8%)	7 (6,9%)
• spec. vidurinis	26 (25,5%)	15 (14,7%)
• aukštesnysis	23 (24,5%)	25 (24,5%)
• aukštasis	36 (35,3%)	54 (52,9%)
Tėvo išsilavinimas:		
• pagrindinis	---	2 (2,0%)
• vidurinis	17 (18,1%)	17 (16,7%)
• spec. vidurinis	35 (37,2%)	24 (23,5%)
• aukštesnysis	24 (25,5%)	16 (15,7%)
• aukštasis	18 (19,1%)	37 (36,3%)
Šeimos statusas:		
• pilna	81 (79,4%)	77 (75,5%)
• tėvai išsiskyrę	11 (10,8%)	10 (9,8%)
• kartotinė šeima	5 (4,9%)	6 (5,9%)
• vaiko tėvas/motina mirę	3 (2,9%)	4 (3,9%)
• vaikas auga tik su M/T nuo gimimo	2 (2,0%)	5 (4,9%)

Tyrimo metodai

Vaikų elgesio ir emociniai sunkumai įvertinti T. M. Achenbacho (1991) sudarytu ir plačiai moksliniuose tyrimuose bei klinikinėje praktikoje naudojamu vaikų elgesio vertinimo klausimynu *CBCL 4/18*. Jį pildė tėvai, vertindami 4–18 metų vaikų elgesį. Į lietuvių kalbą *CBCL* pirmiausia išvertė Rita Žukauskienė ir panaudojo mokyklinio amžiaus vaikų agresyvumo tyrimams atlikti (Žukauskienė, 1998).

CBCL 4/18 sudarytas iš dviejų dalių: vaiko kompetencijos vertinimo ir probleminio elgesio vertinimo skalių. Šiame straipsnyje naudotos tik probleminio elgesio vertinimo skalės, kurias sudaro 113 teiginių, aprašančių įvairius vaikų elgesio ypatumus. Tėvai prašomi įvertinti vaikų elgesį, pasireiškiantį pastaruosius 6 mėnesius. Kaip teigia T. M. Achenbachas (1991), pasirenkant tokį laiką, galima stebėti vaiko elgesio problemų dinamiką ir per metus pakartoti vertinimą. Probleminį elgesį aprašantys *CBCL* teiginiai skirstomi į aštuonis elgesio problemų sindromus (subskales): atsiribojimas, somatiniai skundai, nerimastingumas ir depresija, socialinės problemos, mąstymo problemos¹, dėmesio problemos, delinkventiškas elgesys, agresyvumas.

Remdamasis faktorine ir atvejų analize, T. M. Achenbachas (1991) atsiribojimo, somatinių skundų bei nerimo ir depresijos subskales jungia į internalių problemų faktorių, o delinkventiško elgesio ir agresyvumo subskales priskiria eksternalių problemų faktoriui. Dėmesio problemų ir socialinių problemų subskalės nepatenka nei į internalių, nei į eksternalių problemų faktorių.

Kiekvieną teiginį tėvai vertina 0, 1 arba 2 balais, atsižvelgdami į tai, kaip tai tinka jų vaikui apibūdinti: 0 – netiesa, 1 – iš dalies tiesa arba kartais, 2 – tiesa arba dažnai tiesa. Elgesio problemos vertinamos susumuojant visų 113 teiginių įvertinimus, o atskirų sindromų (subskalių) įvertinimai gaunami sumuojant visus 0, 1 ir 2 pagal atitinkamus sindromus (subskales). Šiame straipsnyje *CBCL 4/18* skalės rezultatai pateikiami T balais. Jie buvo apskaičiuoti mūsų tiriamųjų imties vidurkių pagrindu.

Klausimynas tėvams. Šiuo klausimynu, sudarytu straipsnio autorės, siekta surinkti informaciją apie šeimą: *šeimos statusas* (pilna šeima, išsiskyrusi šeima, kartotinė šeima (vaiko tėvai išsiskyrę ir sukūrę naują šeimą, kurioje gyvena ir vaikas), vienišos motinos šeima, šeima, kurioje vienas iš tėvų mirę); *tėvų išsilavinimas* (pagrindinis, vidurinis, spec. vidurinis, aukštesnysis, aukštasis); *stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai*.

Sudarant stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąrašą, remtasi M. S. McCubbino ir kt. (1982) pateikiama metodika. Koduojama 10 šeimos gyvenimo įvykių, vykusių nuo vaiko gimimo: vaiko ir kitų šeimos narių medicininės problemos, šeimos narių netektys (mirtys), tėvų skyrybos, vaiko ir tėvų išsisky-

¹ Šiame straipsnyje mąstymo problemų skalė nenaudota dėl nepakankamo jos patikimumo mūsų tiriamųjų imčiai (Cronbach alpha – 0,49).

rimas, trukęs ilgiau nei 6 mėn., stresai šeimoje (vagystės, avarijos, alkoholizmas, nedarbas ir finansiniai sunkumai), vaiko brolių/seserų gimimas, gyvenamosios vietos keitimas).

Tyrimo eiga

Šeimos pakviestos dalyvauti tyrime tada, kai vaikai jau buvo pakonsultuoti Vilniaus PPT. Tėvams perduotas laiškas, paaiškinantis tyrimo tikslą, ir klausimynai. Prašyta tėvų sutikimo dalyvauti tyrime. Kontrolinės grupės vaikų tėvams laiškas ir klausimynai perduoti tuo pat metu kaip ir mokymosi negalių turinčių vaikų tėvams.

Rezultatai

Mokymosi negalių turinčių ir vidutiniškai besimokančių vaikų šeimos konteksto ypatumai

Motinos ir tėvo išsilavinimo bei šeimos statuso rodikliai pateikti kartu su kitomis tiriamųjų imties charakteristikomis (žr. 1 lentelę). Palyginus šeimos konteksto kintamuosius pagal Chi-kvadrato kriterijų, tarpgrupinių skirtumų nenustatyta pagal šeimos statusą ($\chi^2=1,67$, $p=0,796$) ir motinos išsilavinimą ($\chi^2=8,87$, $p=0,07$), tačiau grupės skyrėsi pagal tėvo išsilavinimą ($\chi^2=12,2$, $p\leq 0,016$). Mokymosi negalių turinčių vaikų grupėje tėvo išsilavinimas buvo žemesnis negu vidutiniškai besimokančiųjų grupėje.

Stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičius grupėse buvo panašus: 2,33 – mokymosi negalių turinčių vaikų grupėje bei 2,44 – vidutiniškai besimokančiųjų grupėje. Taigi tarpgrupinių statistiškai reikšmingų eksperimentinės ir kontrolinės grupių skirtumų negauta ($\chi^2=5,97$, $p<0,5$). Analizuojant atskirų stresinių šeimos gyvenimo įvykių dažnį dviejose grupėse (žr. 2 lentelę) gauta, kad daugiau vaiko medicininių problemų yra buvę mokymosi negalių turinčių vaikų šeimose ($\chi^2=6,19$, $p<0,013$). Kitų gyvenimo įvykių dažnis labai panašus abiejose tiriamųjų grupėse.

2 lentelė. Stresinių šeimos gyvenimo įvykių dažnis tiriamųjų grupėse

Stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai	Mokymosi negalių turintys vaikai	Vidutiniškai besimokantys vaikai
Vaiko medicininės/sveikatos problemos	53	35
Kitų šeimos narių medicininės problemos	19	26
Svarbaus žmogaus (šeimos nario, giminaičio) mirtis	25	36
Tėvų skyrybos	16	16
Vaiko ir tėvų išsiskyrimas, trukęs ilgiau nei 6 mėn.	8	3
Avarijos, vagystės	10	14
Alkoholizmas	9	7
Nedarbas, finansiniai sunkumai	32	27
Vaiko brolių/seserų gimimas	23	32
Gyvenamosios vietos pakeitimas	41	50

Šeimos konteksto ir vaiko psichosocialinio funkcionavimo sąsajos tiriamųjų grupėse

Koreliacinė nagrinėtų kintamųjų analizė pateikiama 3 lentelėje. Iš jos matyti, kad abiejose tiriamųjų grupėse pasireiškia panašios tendencijos: stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičius susijęs su daugeliu CBCL 4/18 subskalių įverčių. Gautos teigiamos statistiškai reikšmingos koreliacijos su visais, išskyrus socialines bei dėmesio problemas, elgesio ir emocinių sunkumų įverčiais vaikų, turinčių mokymosi negalių, grupėje. Kontrolinėje grupėje stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai taip pat koreliavo su nagrinėtais visais, išskyrus somatinių skundų bei socialinių problemų, CBCL 4/18 skalės parametrais. Kiti šeimos konteksto kintamieji – šeimos statusas, motinos išsilavinimas – nekoreliavo su CBCL 4/18 įverčiais nei eksperimentinėje, nei kontrolinėje grupėse. Gauta tik statistiškai reikšminga tėvo išsilavinimo koreliacija su mokymosi negalių turinčių vaikų agresyvumu bei eksternaliomis problemomis.

3 lentelė. Šeimos kintamųjų ir CBCL 4/18 skalės įverčių koreliacijos (Pearson r) tiriamųjų grupėse

Mokymosi negalių turintys vaikai (n=102)				CBCL 4/18 kintamieji	Vidutiniškai besimokantys bendraamžiai (n=102)			
Šeima	Motina	Tėvas	Šeimos GĮ		Šeima	Motina	Tėvas	Šeimos GĮ
0,09	- 0,04	0,08	0,25*	Atsiribojimas	0,02	- 0,11	- 0,12	0,36***
- 0,18	- 0,01	0,06	0,32***	Somatiniai skundai	0,09	- 0,12	0,01	0,20
- 0,08	- 0,05	- 0,06	0,20*	Nerimas – depresija	- 0,11	- 0,03	0,04	0,28***
- 0,11	- 0,04	- 0,18	0,18	Socialinės problemos	- 0,07	- 0,03	- 0,06	0,15
- 0,06	- 0,08	- 0,16	0,15	Dėmesio problemos	- 0,10	- 0,08	- 0,02	0,32***
- 0,04	- 0,02	- 0,15	0,21*	Delinkventiškumas	0,00	- 0,06	0,10	0,23*
0,03	- 0,12	- 0,26*	0,22*	Agresyvumas	- 0,04	- 0,03	- 0,00	0,37***
- 0,08	- 0,05	- 0,01	0,31***	Internalios problemos	- 0,05	- 0,03	- 0,01	0,34***
0,04	- 0,10	- 0,26*	0,24*	Eksternalios problemos	- 0,04	- 0,03	0,03	0,34***
- 0,04	- 0,10	- 0,20	0,32***	Bendras elgesio emocinių sunkumų lygis	- 0,04	- 0,07	0,00	0,39***

*** $p < 0,001$; * $p < 0,05$

Detalesnė atskirų stresinių šeimos gyvenimo įvykių analizė mokymosi negalių turinčių vaikų grupėje parodė, kad skirtingi stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai susiję su mokymosi negalių turinčių ir vidutiniškai besimokančių vaikų psichologiniais sunkumais (4 lentelė). Eksperimentinės – vaikų, turinčių mokymosi negalių, – grupės vaikų elgesio – emociniai sunkumai dažniausiai buvo susiję su jų išsiskyrimu su tėvais, trukusiu ilgiau nei 6 mėnesius Kontrolinėje – vidutiniškai besimokančiųjų – grupėje elgesio ir emociniai sunkumai dažniausiai koreliavo su didesniu stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičiumi: vaiko ir šeimos narių sveikatos problemomis, alkoholizmu ir nedarbu (finansiniais sunkumais) šeimoje.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tik mokymosi negalių turinčių vaikų dėmesio problemos neturėjo statistškai reikšmingo ryšio nei su stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičiumi, nei su atskirais šeimos gyvenimo įvykiais.

4 lentelė. Atskirų stresinių šeimos gyvenimo įvykių ir CBCL 4/18 skalės įverčių koreliacijos (Kendal τ) tiriamųjų grupėse (pateikiamos tik statistškai reikšmingos koreliacijos)

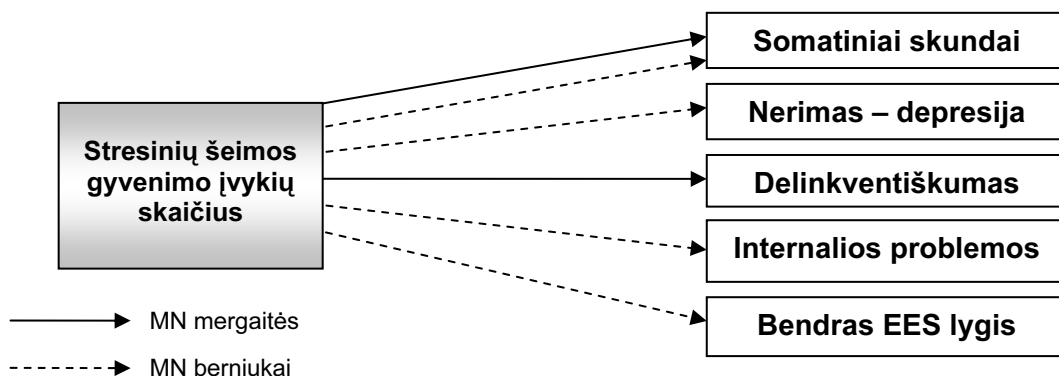
CBCL 4/18 skalės kintamieji		Stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai					
		Vaiko sveikatos problemos	Šeimos narių sveikatos problemos	T/M ir vaiko išsiskyrimas	Alkoholis šeimoje	Nedarbas ar finansiniai sunkumai	Brolių, seserų gimimas
1		2	3	4	5	6	7
Mokymosi negalių turintys vaikai	Atsiribojimas			0,22*			0,21*
	Somatiniai skundai	0,22**	0,24**				
	Nerimas – depresiškas			0,25**			
	Socialinės problemos			0,27**			
	Dėmesio problemos						
	Delinkvencija			0,33***			
	Agresyvumas			0,27**			
	Internalios problemos		0,17*	0,23**			
	Eksternalios problemos			0,33***			
Bendras EEP lygis				0,31***		0,17*	0,17*

	1	2	3	4	5	6	7
Vidutiniškai besimokantys vaikai	Atsiribojimas	0,21*	0,35***			0,24**	
	Somatiniai skundai		0,19*				
	Nerimas – depresiškumas	0,26**	0,31***				
	Socialinės problemos	0,22*					
	Dėmesio problemos	0,23**	0,22*				
	Delinkvencija	0,26**	0,18*		0,24**		
	Agresyvumas	0,25**	0,29**		0,28**	0,19*	
	Internalios problemos	0,26**	0,35***		0,17*	0,20*	
	Eksternalios problemos	0,26**	0,28**		0,27**	0,17*	
	Bendras EEP lygis	0,28**	0,34***		0,25**	0,20*	

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąryšis su mokymosi negalių turinčių berniukų ir mergaičių elgesio bei emociniais sunkumais

Koreliacinė kintamųjų analizė mokymosi negalių turinčių berniukų ir mergaičių grupėse atskleidė, kad dažniau berniukų, o ne mergaičių elgesio bei emociniai sunkumai susiję su patirtų stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičiumi (1 pav.). Mergaičių, turinčių mokymosi negalių, pogrupyje didesnis stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičius statistiškai reikšmingai koreliavo tik su somatiniais skundais ($r=0,35$, $p < 0,01$) bei delinkventišku ($r=0,32$, $p < 0,01$). Berniukų pogrupyje nustatyta daugiau statistiškai reikšmingų koreliacijų: su somatiniais skundais ($r=0,34$, $p < 0,01$), nerimastingumu – depresyvumu ($r=0,32$, $p < 0,01$), internaliomis problemomis ($r=0,36$, $p < 0,001$) bei bendru elgesio – emocinių sunkumų lygiu ($r=0,36$, $p < 0,001$).

1 pav. Stresinių šeimos gyvenimo įvykių kiekio ir mokymosi negalių turinčių berniukų ir mergaičių elgesio – emociniai sunkumų sąsajos

Atskirų stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąryšio su mokymosi negalių turinčių berniukų ir mergaičių elgesio – emociniais sunkumais analizė atlikta taikant daugialypės regresijos modelį (*stepwise regression analysis* – angl.). Siekta nustatyti, kokie stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai labiausiai skatina mokymosi negalių turinčių berniukų ir mergaičių elgesio bei emocinius sunkumus.

Gauti duomenys (žr. 5 lentelę) rodo, kad atskirų stresinių šeimos gyvenimo įvykių prognostinis reikšmingumas berniukų ir mergaičių pogrupiuose labai panašus: dažniausiai motinos/tėvo ir vaiko išsiskyrimas leido numatyti ir berniukų, ir mergaičių elgesio bei emocinius sunkumus. Nė vienas šiame tyrime koduotų stresinių šeimos gyvenimo įvykių nenumatė mergaičių atsiribojimo bei socialinių problemų. Reikia pasakyti tai, kad nors tėvų ir vaiko išsiskyrimas laikytinas svarbiausiu stresiniu šeimos gyvenimo įvykiu, numatant ir berniukų, ir mergaičių psichologinį pažeidžiamumą, minimas gyvenimo įvykis paaiškina didesnę mokymosi negalių turinčių mergaičių, o ne berniukų elgesio – emocinių sunkumų kaip priklausomo kintamojo variabilumo procentą.

5 lentelė. Regresinės analizės rezultatai mokymosi negalių turinčių berniukų ir mergaičių pogrupiuose

CBCL 4/18 subskalės ir faktoriai (PK)	Pogrupis	Stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai (NK)	β	Modelis		
				R	R ²	F
Atsiribojimas	Berniukai	TM-V IŠSK	0,28*	0,28	0,08	5,40*
	Mergaitės	-----	-----	-----	-----	-----
Somatiniai skundai	Berniukai	VSP	0,44***	0,44	0,20	15,98***
	Mergaitės	BDRB-FS	0,48**	0,48	0,23	9,66**
Nerimas – depresiškumas	Berniukai	TM-V IŠSK	0,25***	0,25	0,06	4,38*
	Mergaitės	TM-V IŠSK	0,35*	0,35	0,12	4,46*
Socialinės problemos	Berniukai	TM-V IŠSK	0,33**	0,33	0,11	8,12**
	Mergaitės	-----	-----	-----	-----	-----
Dėmesio problemos	Berniukai	TS	0,25*	0,25	0,06	4,30*
	Mergaitės	TM-V IŠSK	0,36*	0,36	0,13	4,61*
Delinkventiškumas	Berniukai	TM-V IŠSK	0,33**	0,73	0,53	17,17***
	Mergaitės	TM-V IŠSK	0,62***			
		BDRB-FS	0,27*			
Agresyvumas	Berniukai	TM-V IŠSK	0,28*	0,28	0,08	5,49*
	Mergaitės	TM-V IŠSK	0,55**	0,55	0,30	13,91***
Internalios problemos	Berniukai	VSP	0,31*	0,31	0,09	6,67*
	Mergaitės	TM-V IŠSK	0,38*	0,38	0,15	5,54*
Eksternalios problemos	Berniukai	TM-V IŠSK	0,37**	0,37	0,14	10,41**
	Mergaitės	TM-V IŠSK	0,61***	0,61	0,37	18,55***
Bendras elgesio emocinių sunkumų lygis	Berniukai	TM-V IŠSK	0,35**	0,44	0,19	7,50***
		VSP	0,25*			
	Mergaitės	TM-V IŠSK	0,54***			

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Paiškinimai: PK – priklausomas kintamasis; NK – nepriklausomas kintamasis; TM-V IŠSK – tėvų ir vaiko išsiskyrimas, trukęs ilgiau nei 6 mėn.; VSP – vaiko sveikatos problemos; BDRB-FS – nedarbas arba finansiniai sunkumai; TS – tėvų skyrybos.

Rezultatų aptarimas

Tyrimo rezultatai ne tik patvirtina daugelio kitų autorių skelbiamus tyrimų duomenis apie stresinių šeimos gyvenimo įvykių ir vaikų psichologinio pažeidžiamumo sąryšį (Boer ir kt., 2002; Harland ir kt., 2002; Sandler ir kt., 1992), bet ir papildo juos, nes atskleidžia kai kuriuos specifinius šių sąsajų ypatumus mokymosi negalių turinčių vaikų grupėje. Tyrimo rezultatai parodė, kad stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai gali būti laikomi svarbiu mokymosi negalių turinčių vaikų psichosocialinio pažeidžiamumo koreliatu: didesnis stresinių gyvenimo įvykių skaičius, kaip ir neturinčių mokymosi negalių vaikų grupėje, susijęs su didesnėmis elgesio bei emocinėmis problemomis. Tai leidžia teigti, kad nepaisant vaiko vidinių ypatumų bei kultūrinių skirtumų, patirtų stresorių šeimos aplinkoje skaičius yra svarbus vaiko elgesio bei emocinių sunkumų veiksnys (Halton ir Emerson, 2004).

Tyrimo duomenys atskleidė ir specifines grupines atskirų stresinių šeimos gyvenimo įvykių ir vaikų elgesio – emocinių sunkumų sąryšio tendencijas. Vaikų, turinčių mokymosi negalių, grupėje motinos/tėvo išsiskyrimas su vaiku, trukęs ilgiau nei 6 mėnesius, dažniausiai buvo susijęs su vaikų elgesio ir emociniais sunkumais, o bendraamžių grupėje išsiskyrė keletas kitų gyvenimo įvykių, reikšmingai susijusių su šios grupės vaikų psichosocialiniais sunkumais. Gautos sąsajos ištis labai skirtingos tiriamųjų grupėse, kartu labai įdomios ir keliančios daug klausimų. Rezultatai, gauti mokymosi negalių turinčių vaikų grupėje, susisieja su pastarojo meto literatūroje skelbiamais empirinių tyrimų duomenimis apie artimų ryšių bei prierašumo svarbą vaikų su įvairiais raidos sutrikimais psichosocialiniam funkcionavimui (Al-Yagon ir Mikulincer, 2004; Atkinson ir kt., 1999), ir parodo, kad vaikai, turintys mokymosi negalių, yra itin jautrūs sąveikai su jiems artimais ir svarbiais žmonėmis. Panašius rezultatus, gautus savo tyrime, M. Al-Yagonas ir M. Mikulinceris (2004) aiškina prierašumo teorijos kontekste, teigdami, kad daug daugiau vaikų, turinčių mokymosi negalių, lyginant juos su bendraamžiais, pasižymi nesaugiu prierašumu, kuris savo ruožtu susijęs su psichologiniais sunkumais vaikystėje ir vėliau. Taigi mūsų tyrime gauti rezultatai kelia klausimą apie tai, ar prierašumo kokybė nulemia tokius skirtingus rezultatus tiriamųjų grupėse. Kita vertus, gautus rezultatus galima būtų aiškinti ir remiantis daugelio autorių pateikiama prielaida apie tai, kad psichologinis prisitaikymas ar neprisitaikymas, kaip atsa-

kas į patirtus stresorius, yra sudėtingas reiškinys ir priklauso nuo daugybės veiksnių: stresinių gyvenimo įvykių vertinimo valentingumo, gaunamos socialinės paramos, apsauginių veiksnių šeimoje, vaiko savybių ir pan. (Jackson ir kt., 2003; Wyman ir kt., 1992). Žinoma, iškeltų hipotezių patikrinimas reikalauja detalesnių empirinių tyrinėjimų.

Kitas šio tyrimo tikslas buvo paanalizuoti lyties vaidmenį sąveikaujant stresiniams šeimos gyvenimo įvykiams ir vaiko, turinčio mokymosi negalių, psichologiniam pažeidžiamumui. Gauti rezultatai atskleidė, kad vaiko lytis vaidina svarbų vaidmenį: berniukai ir mergaitės skirtingai reaguoja į stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičių: berniukams didesnis gyvenimo įvykių skaičius susijęs su didesne psichosocialinių trūkumų įvairove. Šiuos rezultatus galima aiškinti skirtingu berniukų ir mergaičių pažeidžiamumu. Šio požiūrio besilaikantys autoriai nurodo, kad berniukai vaikystėje yra labiau pažeidžiami įvairių stresorių (Werner, 1999; Matejček ir Dytrych, 1993). Kita vertus, gauti rezultatai skatina kelti klausimą ir apie tai, kad toks skirtingas berniukų ir mergaičių pažeidžiamumas gali būti susijęs su specifiniais jų įveikos mechanizmais. Be to, tyrimai rodo, kad ir kiti veiksniai, ne tik vaiko lytis, bet ir vaiko temperamentas, intelekto lygis, gaunama socialinė parama gali turėti įtakos vaikų, patiriančių stresinius gyvenimo įvykius, elgesiui bei emociniams atsakams (Jackson ir kt., 2003).

Gauti rezultatai pagrindžia darytas prielaidas apie tai, kad į specifinius gyvenimo įvykius turi būti atsižvelgiama analizuojant jų sąsajas su mokymosi negalių turinčių vaikų psichosocialinėmis problemomis, o stresinių gyvenimo įvykių skaičius labiau susijęs su berniukų psichologiniu pažeidžiamumu. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad nors stresiniai šeimos gyvenimo įvykiai ir leidžia numatyti vaikų psichosocialinius sunkumus, jų nereiktų traktuoti kaip priežastinių – jie gali ir nebūti svarbiausi veiksniai vaiko psichosocialinių sunkumų etiologijoje. Be to, stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąryšis su vaiko psichosocialiniais sunkumais yra sudėtingas ir nevienpusis: vaiko psichologiniai sunkumai savo ruožtu irgi gali išprovokuoti tam tikrus stresinius šeimos gyvenimo įvykius (Waaktar ir kt., 2004).

Gauti rezultatai svarbūs profesionalams – psichologams, socialiniams darbuotojams, dirbančiams su vaikais. Nors stresinių šeimos gyvenimo įvykių atsiradimas nelengvai numatomas ir kontroliuojamas reiškinys, svarbu atsižvelgti į veiksnius, kuriuos galima tokiais atvejais kontroliuoti – kaip vaikas vertina jam nutikusį gyvenimo įvykį, kaip jį pasitinka, kokių išteklių yra šeimoje ir artimiausioje vaiko aplinkoje. Gauti rezultatai rodo, kad vaikams, nepaisant jų raidos ypatumų, reikalinga specialistų pagalba, parama ir dėmesys ne tik patyrus daug stresinių gyvenimo įvykių, bet ir atskirus gyvenimo įvykius. Kita vertus, planuojant konkrečias intervencijas, svarbu atkreipti dėmesį į specifines stresinių gyvenimo įvykių ir vaikų psichologinio pažeidžiamumo sąsajas, pasireiškiančias vaikams, turintiems mokymosi negalių, ir be jų. Tyrimo rezultatai atkreipia dėmesį ir į tai, kad šeimoms vaikų, turinčių mokymosi negalės riziką, svarbi ankstyvoji intervencija siekiant pagerinti tėvų ir vaikų tarpusavio sąveikas, užtikrinančias vaiko prierašumo kokybę bei sėkmingesnį psichologinį prisitaikymą.

Išvados

1. Stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičius ir dažnis tiriamųjų – mokymosi negalių turinčių ir vidutiniškai besimokančių vaikų – grupėse nesiskyrė.

2. Stresinių šeimos gyvenimo įvykių skaičius reikšmingai susijęs su vaikų, turinčių mokymosi negalių, ir vidutiniškai besimokančių, psichologiniu pažeidžiamumu: vaikai, patyrę didesnę stresinių gyvenimo įvykių skaičių, pasižymi labiau išreikštais internalaus ir eksternalaus pobūdžio psichologinio prisitaikymo sunkumais bei aukštesniu bendru elgesio – emocinių problemų lygiu.

3. Didesnis stresinių gyvenimo įvykių skaičius labiau susijęs su berniukų, turinčių mokymosi negalių, o ne mergaičių psichosocialiniais sunkumais.

4. Atskirų stresinių šeimos gyvenimo įvykių sąryšis su vaikų elgesio bei emociniais sunkumais skyrėsi tiriamųjų grupėse: turinčių mokymosi negalių vaikų grupėje motinos/tėvo ir vaiko išsiskyrimas dažniausiai koreliavo su šios grupės vaikų psichologinėmis problemomis, o vidutiniškai besimokančių vaikų grupėje elgesio – emociniai sunkumai susiję su keletu šeimos gyvenimo įvykių – vaiko ir šeimos narių sveikatos problemomis, alkoholizmu šeimoje bei nedarbu (finansiniais sunkumais).

5. Motinos/tėvo ir vaiko išsiskyrimas, kaip stresinis šeimos gyvenimo įvykis, leidžia patikimiausiai numatyti ir berniukų, ir mergaičių, turinčių mokymosi negalių, psichologinį pažeidžiamumą.

LITERATŪRA

1. **Abidin R. R., Jenkins C. L., McGaughey M. C.** The Relationship of Early Family Variables to Children's Subsequent Behavioral Adjustment // *Journal of Clinical Child Psychology*. 1992. Vol. 21.
2. **Achenbach T. M.** Manual for the Child Behavior Checklist 4-18 and 1991 Profile. – Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry, 1991.

3. **Al-Yagon M., Mikulincer M.** Socioemotional and Academic Adjustment among Children with Learning Disorders: The Mediational Role of Attachment – Based Factors // *The Journal of Special Education*. 2004. Vol. 38 (2).
4. **Atkinson L., Chisholm V. C., Scott B., Goldberg S., Vaughn B. E., Blackwell J.** Maternal Sensitivity, Child Functional Level and Attachment in Down Syndrom // *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 1999. Vol. 64.
5. **Barkauskienė R.** Tėvų ir pedagogų požiūris į vaikų, turinčių mokymosi negalių, psichologinį prisitaikymą // *Specialusis ugdymas*. 2004. Nr. 2 (11).
6. **Boer F., Markus M. T., Maingay R., Lindhout I. E., Borst S. R., Hoogendijk T.** Negative Life Events of Anxiety Disordered Children: Bad Fortune, Vulnerability or Reporter Bias? // *Child Psychiatry and Human Development*. 2002. Vol. 33 (2).
7. **Bronfenbrenner U., Evans G. W.** Developmental Science in the 21st Century: Emerging Questions, Theoretical Models, Research Designs and Empirical Findings // *Social Development*. 2000. Vol. 9.
8. **Craig G.** *Psichologiya razvitiya*. – Sankt Peterburg: Piter, 2003.
9. **Dovykaitienė M.** Aštuonių – dešimties metų vaikų požiūris į tėvų skyrybas // *Psichologija*. 2003. Nr. 23.
10. **Dyson L.** The Experiences of Families of Children with Learning Disabilities: Parental Stress, Family Functioning, and Sibling Self-Concept // *Journal of Learning Disabilities*. 1996. Vol. 29.
11. **Emerson E.** Prevalence of Psychiatric Disorders in Children and adolescents with and without Intellectual Disability // *Journal of Intellectual Disability Research*. 2003. Vol. 47.
12. **Gellert A., Elbro C.** Reading Disabilities, Behaviour Problems and Delinquency: A Review // *Scandinavian Journal of Educational Research*. 1999. Vol. 43.
13. **Greenham S. L.** Learning Disabilities and Psychosocial Adjustment: A Critical Review // *Child Neuropsychology*. 1999. Vol. 5.
14. **Halton C., Emerson E.** The Relationship between Life Events and Psychopathology amongst Children with Intellectual Disabilities // *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2004. Vol. 17 (2).
15. **Harland P., Reijneveld S. A., Brugman E., Verloove-Vanhorick S. P., Verhulst F. C.** Family Factors and Life Events as Risk Factors for Behavioral and Emotional Problems in Children // *European Journal of Child and Adolescent Psychiatry*. 2002. Vol. 11.
16. **Jackson Y., Sifers S. K., Waren J. S., Velasquez D.** Family Protective Factors and Behavioral Outcome: The Role of Appraisal in Family Life Events // *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*. 2003. Vol. 11.
17. **Martinez R. S., Semrud – Clikeman M.** Emotional adjustment and School Functioning of Young Adolescents with Multiple versus Single Learning Disabilities // *Journal of Learning Disabilities*. 2004. Vol. 37 (5).
18. **Matejček Z., Dytrych S.** Specific Learning Disabilities and the Concept of Psychological Subdeprivation: The Czechoslovak Experience // *Learning Disabilities Research and Practice*. 1993. Vol. 8 (1).
19. **McConaughy S. H., Mattison R. E., Peterson R.** Behavioral/Emotional Problems of Children with Serious Emotional Disturbances and Learning Disabilities // *School Psychology Review*. 1994. Vol. 23.
20. **McCubbin H. I., Patterson J. M., Wilson L. R.** Family Inventory of Life Events and Changes // Olson D. H., McCubbin H. I., Barnes H., Larsen A., Muxen M., Wilson M. *Family Inventories. Inventories Used in a National Survey of Families Across the Family Life Cycle*. – Minnesota: University of Minnesota, 1982.
21. **Michaels C. R., Lewandowski L. J.** Psychological Adjustment and Family Functioning of Boys with Learning Disabilities // *Journal of Learning Disabilities*. 1990. Vol. 23.
22. **Morrison G. M., Cosden M. A.** Risk, Resilience, and Adjustment of Individuals with Learning Disabilities // *Learning Disability Quarterly*. 1997. Vol. 20.
23. **Rourke B. P., Fuerst D. R.** Cognitive Processing, Academic Achievement and Psychosocial Functioning: A Neurodevelopmental Perspective // Cicchetti D., Cohen D. J. (Eds.). *Developmental Psychopathology: Vol. 1. Theory and Methods*. – New York: John Wiley & Sons, 1995.
24. **Rubin K., Mills S.** Conceptualizing Developmental Pathways to Internalizing Disorders in Childhood // *Canadian Journal of Behavioural Science*. 1991. Vol. 23.
25. **Toro P. A., Weissberg R. P., Guare J., Liebenstein N. L.** A Comparison of Children with and without Learning Disabilities on Social Problem-Solving Skills, School Behavior, and Family Background // *Journal of Learning Disabilities*. 1990. Vol. 23.
26. **Werner E. E.** Risk and Protective Factors in the Lives of Children with High-Incidence Disabilities // R. Gallimore, L. P. Bernheimer, D. L. McMillan, D. L. Speece, S. Vaughn (Eds.). *Developmental Perspectives on Children with High-Incidence Disabilities*. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1999.
27. **Wyman P. A., Cowen E., Work W. C., Raof A., Gribble P. A., Parker G. R., Wannon M.** Interviews with Children Who Experienced Major Life Stress: Family and Child Attributes that Predict Resilient Outcomes // *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 1992. Vol. 31.

THE LINKS BETWEEN STRESSFUL FAMILY LIFE EVENTS AND PSYCHOLOGICAL VULNERABILITY IN CHILDREN WITH LEARNING DISABILITIES

Dr. Rasa Barkauskienė

Mykolas Romeris University

Summary

During the past several decades psychological research has indicated that exposure to stressful family life events is strongly associated with psychological vulnerability evidenced by maladaptive behaviors in children. The focus of the present study was to shed light on the relationship between a number and particular family life events and psychosocial functioning in learning disabled children considering child's gender. Subjects under study were primary school children attending general education schools in Vilnius. The subgroup of children with learning disabilities was drawn from the data base of Vilnius psychological-pedagogical service where they were evaluated by multidisciplinary team because of primary learning problems in schools and diagnosed as having learning disability. The control group – average achieving children – was randomly selected by teachers' ratings on child's achievement from the classes that contained children with learning disabilities. The results revealed that family life events can be treated as reliable correlate of psychosocial adjustment problems in children with learning disabilities. Firstly, the relevance of a number of family life events must be stressed: higher number of family life events is associated with higher levels of problem behaviors in children with learning disabilities. Secondly, child's gender plays a significant role in this association: learning disabled boys responded to a number of stressful family life events with a larger spectrum of maladaptive behaviors. Thirdly, different associations for children with learning disabilities and average achieving peers with regard to particular family life events were obtained. Parent-child separation appears to have the most consistent relation to psychosocial problems in boys and girls with learning disabilities while emotional and behavioral difficulties in their peers were related to several family life events – health problems in child and other family members, alcohol abuse, unemployment and financial strains in family.

Keywords: stressful life events, learning disabilities, behavioral and emotional problems.